



DONACIÓ, RESISTÈNCIA I PRESA DE POSSESSIÓ D'ELX I CREVILLENT A FAVOR DE GUTIERRE DE CÁRDENAS

Gonzalo MARTÍNEZ ESPAÑOL¹
Biblioteques Municipals, Ajuntament d'Elx

Resum: En l'últim terç del segle xv, les poblacions d'Elx i Crevillent formaven part del patrimoni de la corona aragonesa. Els reis Catòlics transferiren la propietat a Gutierre de Cárdenas el 1470, remunerant la lleialtat i els desvetllaments afrontats pel noble castellà, acte que permeté culminar l'enllaç reial entre Isabel i Ferran. El dictamen autoritari es féu públic el 1481, i contravingueren els furs i privilegis concedits a la vila pels monarques anteriors, els quals, indissolublement, lligaven a Elx en el si del patrimoni reial. Els il·licitans presentaren els seus drets i al·legats als sobirans, però els reis rebutjaren les argumentacions exhibides. El Consell il·licità es negà a transferir el domini senyorial a Gutierre de Cárdenas, i va fer els preparatius necessaris per resistir els previsibles assalts armats. Finalment, Elx capitulà davant dels severos càstics que el rei Ferran havia ordenat contra la vila i havia concedit la possessió dominical al comanador major de Lleó.

Paraules clau: Gutierre de Cárdenas, donació reial, resistència antisenyorial, Elx, Crevillent.

Title: Donation, resistance and taking of possession of Elx and Crevillent in favour of Gutierre de Cárdenas.

Abstract: In the last third of the 15th century, the towns of Elx and Crevillent were part of the Crown of Aragon's Heritage. The Catholic Monarchs transferred their ownership to Gutierre de Cárdenas in 1470, remunerating his loyalty and the anxieties faced by this Castilian nobleman, which allowed to culminate the royal bond between Isabella and Ferdinand. The authoritative decision was published in 1481, contravening the regional law of codes and privileges granted to the town by previous monarchs, who had inextricably linked Elx to the royal heritage. The people of Elx claimed their rights before the sovereigns, but the Kings rejected their arguments. The Town Council of Elx refused to transfer the lordship to Gutierre de Cárdenas, and made the necessary arrangements to resist the likely armed assaults. Eventually, Elx capitulated due to the severe punishments that King Ferdinand had ordered against the town, granting the ownership rights to the Hight Commander of Leon.

¹ Adreça de contacte
gonzalome2004@yahoo.es



Keywords: Gutierre de Cárdenas, Royal Donation, Anti-manorial Resistance, Elx, Crevillent.

A les acaballes de l'edat mitjana, els reis Catòlics van enfortir l'autoritat règia pugnament contra les aspiracions polítiques d'una noblesa desafiant que finalment resultà derrotada, circumstàncies que els permeteren d'assentar les bases de la monarquia absolutista hispànica, la qual regirà els destins dels regnes hispans durant l'etapa moderna d'Espanya. En aquest convuls context de lluites per la successió al tron de Castella, la guerra contra el rei de Portugal, la conquesta del regne nassarita de Granada, etc.; els monarques Isabel i Ferran transferiren la propietat d'Elx i Crevillent a Gutierre de Cárdenas recompensant els lleials serveis prestats a la Corona, donació que desfermà l'oposició oberta dels il·licitans.

1. LA FIGURA DEL BARÓ GUTIERRE DE CÁRDENAS CHACÓN

El cavaller castellà Gutierre de Cárdenas nasqué vora l'any 1435 a Ocaña (Toledo). Pertanyia a una parentela nobiliària de segona filera de procedència riojana, el qual adoptà el cognom toponímic de Cárdenas. El 1457, encara fadrí, ingressà al servei d'Alfonso Carrillo, omnipotent arquebisbe de Toledo, a la vora del qual aprén els tripijocs de l'alta política d'estat. Cárdenas era nebot de l'influent cortesà Gonzalo Chacón, el seu oncle l'introdueix en la cort de Castella, i l'arquebisbe Carrillo el situa com a cap de servei de la infanta Isabel de Castella el 1460, amb el propòsit de tenir influx i apropament sobre la princesa, cosa que dóna lloc a una puixant carrera política. Des d'aquell moment, Gutierre de Cárdenas estarà immers en els successos històrics més significatius del seu temps. L'ofici de cap de servei restava supeditat a l'autoritat del majordom major de palau i les seues atribucions se cenyien a l'àmbit domèstic palatí. La funció que desenvolupava el noble toledà era presidir la comitiva que servia la taula de la princesa Isabel, i vetllava per l'òptim estat del menjar i beguda que ingeria la infanta de Castella.²

Després de la concòrdia de los Toros de Guisando signada el 18 de setembre de 1468, el rei Enric IV declarà nul el seu matrimoni amb Joana de Avis i il·legitimà la seua filla Joana la Beltraneja, reconeixent els drets successoris de la seua germanastra Isabel al tron de Castella, proclamada princesa d'Astúries. Una clàusula de la concòrdia de Guisando, estipulava que Isabel no podria casar-se sense el consentiment del rei castellà. Enric IV convingué l'enllaç de la seua germanastra amb Alfons V de Portugal, però fou rebutjat per la princesa. De la mateixa manera tractà d'enllaçar-la amb el duc de Guyana, germà de Lluís

² M. Concepción QUINTANILLA RASO, «Consejeros encumbrados. El consejo real y la promoción de la nobleza castellana en el siglo XV», *e-Spania*, publicat el 14 desembre de 2011, consultat el 20 de gener de 2017, <http://e-spania.revues.org/20680>; DOI: 10.4000/e-spania.20680.



Fig. 1. Blasó de la família Cárdenas a la capella de «la Antigua»,
catedral de Toledo.

XI de França, però Isabel s'hi negà. D'altra banda, el monarca Joan II d'Aragó negocià en secret el casament del seu fill Ferran amb la princesa castellana. A Isabel li paregué el millor candidat i se signaren les capitulacions matrimonials a Cervera el 7 de març de 1469. Isabel eludí la vigilància del seu germanastre, contrari a la boda amb el candidat aragonés i es responsabilitzà l'arquebisbe Carrillo de confeccionar un pla que permetés conèixer els prínceps i consumir-ne les noces promeses. Gutierre de Cárdenas assumí la comesa, encapçalà l'ambaixada que



Fig. 2. Blasó de la família Enríquez a la capella de «la Antigua», catedral de Toledo.

havia de tralladar secretament a Ferran d'Aragó disfressat de xic de mulles des de Saragossa a Valladolid. Segons referiex el cronista Fernández de Oviedo, Gutierre de Cárdenas hagué de mostrar a Isabel qui era el príncep Ferran entre els presents, en afirmar: «¡Señora, ese es!» Llançada que es convertiria en un signe de distinció de la seua casa senyorial, expressió que provocaria que s'hi incorporaren huit esses en l'escut dels Cárdenas-Maqueda. El 18 d'octubre de 1469 se celebraren les nocces reials al palau de Juan Vivero de Valladolid; l'arquebisbe aportà

una butla papal falsa que permetia els contraents celebrar la promesa de casament. Els prínceps estaven emparentats per lligams de consanguinitat en el grau de cosins segons, i en precisaven d'una despesa papal per consumir el matrimoni.

Les capitulacions de Cervera consignaren l'entrega en dot marital de la villa d'Elx i el lloc de Crevillent a la princesa Isabel de Castella. Consumat l'enllaç, Ferran donà de per vida Elx i Crevillent a la seua esposa, possessions que retornarien a la Corona finada la futura reina. Corregnaven a Aragó Joan II i el seu fill Ferran II, els monarques aragonesos ampliaren les condicions de la donació nupcial a la princesa castellana signant l'acord a Dueñas el 22 d'agost de 1470, el qual concedia a Isabel la facultat de llegar a lloure les esmentades poblacions, podia incrementar poders en vistes de cobrar-ne noves rendes i administrar-hi justícia. Dos dies més tard, la princesa Isabel transferí la propietat de la vila d'Elx i el lloc de Crevillent a Gutierre de Cárdenas i remuneraria així els lleials serveis que havia prestat a la seua senyora:

acatando los muchos e buenos e grandes e señalados servicios que vos, Gutierre de Cárdenas, mi maestresala, me avades hecho e facedes de cada día, e espero que me faredes de aquí adelante. E los grandes peligros e afrenta en que por mi servicio, e por el bien público destos reinos de Castilla e de León avedes sufrido. E especialmente en la contratación del matrimonio que, por la gracia de Dios, es consumado entre mí y el muy ilustre don Fernando, príncipe de Castilla y León, e de Aragón, rey de Sicilia, mi señor [...] Por ende, e por otras muchas causas e razones que a ello me mueven cumplideras a mi servicio, e por facer bien e merced, de mi propio motu et certa sciencia, vos fago merced, gracia, donación pura propia, no revocable, que es dicha entre vivos, sin condición alguna, para vos e para vuestros herederos e sucesores para siempre jamás, de la villa de Elche e del lugar de Crevillent, con sus palacios e castillos e fortalezas, e con todos sus lugares, e con toda su tierra e término e distrito e territorio, e con todos sus prados e pastos [...] la justicia e jurisdicción civil e criminal, alta e baxa, e mero e mixto imperio. (DE CASTRO 1992:71-72)

L'alienació i transferència de les poblacions valencianes al seu conseller es mantingué en secret fins a 1481, perdurant Isabel com a la titular i perceptora de les rendes d'Elx i Crevillent.

El cavaller toledà anava ascendint en l'escala social de la cort. S'integrà de ple en el cambril de confiança cortesà que assessorava en les decisions polítiques que havia d'adoptar la princesa Isabel. Gutierre de Cárdenas contragué matrimoni amb Teresa Enríquez el 1471, filla natural de l'almirall de Castella Alfonso Enríquez, i cosina germana del rei Ferran el Catòlic, enllaç que li permeté entroncar amb l'alta noblesa





castellana. La seua esposa Teresa Enríquez fou una dama palatina la qual assentà una estreta relació d'amistat i confidència amb la futura reina Isabel.

El 12 de desembre de 1474 morí el rei Enric IV de Castella a Madrid, al dia següent Isabel fou entronitzada com a reina de Castella a Segòvia. El cap de servei de la princesa tingué una destacada participació en el fast de la coronació. Al llom d'un cavall, Cárdenas encapçalà el festeig ritual portant a la mà dreta l'espasa de la justícia, agafada per la punta de la fulla, empunyadura en alt i desembeinada en símbol de poder que assumia la reina Isabel i que la facultava per castigar amb autoritat reial. En aquell dia, la nova sobirana designà a tres comptadors majors de Castella, recaent en Gutierre de Cárdenas aquest nou benefici palatí. (DE CASTRO 1992:52-53).

El cavaller toledà fou un personatge de fort caràcter i enorme ambició, astut, valeros i destre amb les armes. La inquebrantable fidelitat a la reina Isabel començava a reportar-li prebendes. El 1477 rebé la tinença del castell de Mota. Durant la guerra entre Portugal i Castella per la successió al tron castellà (1475-79), Cárdenas protagonitzà una heroica intervenció en la batalla succeïda en les proximitats de Toro l'1 de març de 1476. En moments de desconcert castellà, encapçalà una envestida i en una lluita feréstega, arrabatà el pendó reial de Portugal al cavaller portaestandard lusità Duarte d'Almeida, gesta que serví d'esma per al triomf de les tropes castellanes (LONGOBARDO - DE LA PEÑA 1997:210-211).

La fidelitat i entrega als monarques li reportà noves dignitats. Els reis Catòlics proposaren a Cárdenas per al càrrec de comanador major de Lleó de l'Orde de Sant Jaume, els cavallers del capítol atorgaren el seu vot a favor de Gutierre de Cárdenas i fou investit a Sevilla el 18 de desembre de 1477. El comanador major participà en el sotmetiment de la noblesa díscola andalusa destacant vora la tanca de la fortalesa d'Utrera presa al març de 1478 i fou remunerat amb la tinença de la fortalesa de Carmona, a més, s'hi afegiren el 1480 l'alcaldia major de Saix i la tinença del Castell de Chinchilla.

Preservada en secret l'alienació d'Elx i Crevillent a Gutierre de Cárdenas, la cessió es féu pública en promulgar els reis Catòlics la carta de donació el 12 de març de 1481, confirmant el llegat patrimonial al seu fidel conseller. Difosa la notícia entre els il·licitans, protestaren amb fermesa davant dels representants de la Corona. A finals d'abril resolgueren oposar-se a la donació, i es basaren en els seus drets històrics i inalienables de pertinença al patrimoni reial.

2. REBUIG D'ELX A LA POSSESSIÓ DE CÁRDENAS

La negativa d'Elx al domini senyorial de Gutierre de Cárdenas té un ampli desenvolupament en el llibre de capítols il·licità de 1481. Pere Ibarra va realitzar un exhaustiu seguiment en transcriure multitud d'actes.³ Les primeres mesures adoptades pel Consell il·licità reunit el 5 de maig, va ser preveure l'abast de provisions per a la vila. Els consellers van ordenar que transportaren els grans emplaçats en els ravals, i dipositar-los murs endins de la vila, així com formar quadrilles per a la defensa de la població posicionant guardes en els portals, i un vigilant o *bada* en la torre del Consell o en la torre de la campana, amb la missió d'atalaiar els camins i avisar els guardes que custodiaven els portals, per tal que en tancaren les portes si s'hi aproximava gent estranya a la vila.⁴

El Consell d'Oriola va oferir la seua intermediació proposant d'enviar missatgers que conferenciaren amb els monarques. Gaspar Fabra, exercia els càrrecs de procurador i batle de la reina a Elx, trobant-se fora de la població, el Consell li va impedir el retorn, ja que com a administrador reial havia de transferir la propietat de la vila a Gutierre de Cárdenas. L'11 de maig Fabra es trobava a l'alqueria de Ressemblanc i pretenia reunir-se amb els representants municipals, el Consell va enviar emissaris perquè li advertiren que no seria ben rebut, que se n'anara per tal d'evitar majors conflictes. El 21 de maig, els capitulars il·licitans van acordar d'enviar ambaixadors davant els reis, amb el propòsit que exhibiren els drets i privilegis reials sancionats pels monarques precedents i així autenticar la incorporació d'Elx i Crevillent a la Corona. Els regidors participaren a Fabra i al seguici d'emissaris senyorials comissionats per Cárdenas i instal·lats a Crevillent, que no acudiren a Elx per perpetrar la possessió de la vila, ja que serien rebutjats, i la població il·licitana es trobava molt revoltada per la injusta resolució adoptada pels reis.

El comanador major de Lleó havia conferit poders a dos individus de la seua confiança: Antonio Rodríguez de Lillo, doctor en lleis i canceller del Consell Reial, i a Gonçalbo de Baeça, comptador dels reis, delegats de Cárdenas que havien de verificar els actes de presa de possessió i domini dels seus feus valencians. Davant el rebuig manifest dels il·licitans, els apoderats procediren a efectuar el ritual de possessió i domini de Crevillent. El lloc de Crevillent mantenia una població essencialment mudèjar al final del segle xv. Els mudèjars no oferiren resistència a la transferència senyorial i el ritual del plet homenatge es desenvolupà sense contratemps.



³ AHME, lligall b 420, «Índice de Remisiones a Cabildos y Sitiadas» de Pere Ibarra, volum I, 1370-1488, f. 370-485.

⁴ *Ibid.*, f. 371-372..



Fig. 3. Torre de Ressemblanc (AHME).

2.1. Possessió del lloc de Crevillent

La comunitat mudèjar de Crevillent fou convocada a la mesquita el 23 de maig de 1481 davant la presència de Gaspar Fabra, que igualment exercia els càrrecs de procurador general, batle del lloc i alcaid del castell de Crevillent per designació de la reina. Estava acompanyat dels comissionats senyorials Lillo i Baeça. Congregat el veïnat a la mesquita, els apoderats dominicals van presentar les seues credencials als mudèjars, testificant els poders rebuts per part de Gutierre de Cárdenas, exhibint una carta signada el 15 d'abril de 1481 a la vila de Calatayud. Ensenms, presentaren una carta de gràcia i donació rubricada pels reis Catòlics el 12 de març de 1481, adreçada al procurador Fabra i als oficials de la moreria crevillentina. Els monarques ordenaven en el seu ofici:⁵

requeriren de paraula als dits molt magnífichs mossen Gaspar Fabra, general procurador e batle, qui dessus; alcadí, aljames e poble de moros dessus dits, a ells plàcia donar, lliurar, la possessió e vera teneo de la fortalea del dit castell e del dit lloch de Crevillent, térmens e territori de aquell e los oficis de procurador general, batlia e alcaydia e altres oficis de alcaydiat, aljames, mustaçaf del dit lloch de Crevillent, que ells regexen per al dit senyor don Gutierre de Cárdenas, comanador major e senyor del dit lloch de Crevillent, juxta forma e tenor de la dita gràcia, donació, concessió per los dits senyors rey e reyna a aquell feta.

El procurador Fabra i els càrrecs públics de la moreria crevillentina acataven el mandat regi i rebien els comissionats de Cárdenas. Personi-

⁵ AHME lligall b 105, «Pleito de reducción. Proceso para la incorporación de la villa de Elche a la corona contra el ducado de Maqueda», segle XVI, volum IV, f. 3426.

ficant tota la comunitat mudèjar, besaren la carta de donació, posant-la sobre els seus caps en llaor d'obediència i assentiment, i immediatament, els delegats donaren pas als cerimonials del plet homenatge. Rodrigues de Lillo i Gonçalbo de Baeça iniciaren el protocol de tinença desplaçant-se als portals de Crevillent. Obriren i tancaren les portes en llaor del domini senyorial de la població, així com del seu terme i territoris.

Reunits novament amb la comunitat mudèjar congregada a la mesquita, els comissionats destituïren els càrrecs públics i s'arrogà sobre les seues persones les comeses de procurador general, batle i alcaid del castell de Crevillent que ocupava Fabra, així com els llocs de treball públics de la comunitat mudèjar –*alcadí, aljames, mustaçaf*–. Seguidament restituïren els oficials de la moreria en els seus càrrecs públics, amb el compromís d'exercir-los sota l'autoritat del Comanador Major de Lleó, això provocà que es retingueren en si les funcions que ostentava Fabra. Seguidament, els comissionats senyorials van jurar per Déu, el senyal de la Creu i els Quatre Evangelis que el nou senyor Gutierre de Cárdenas guardaria els furs, privilegis, llibertats, usos i bons costums musulmans –*sunna i xara*–. A continuació els procuradors, exercint la potestat senyorial, reberen el jurament individualitzat i l'homenatge de vassallatge de la comunitat mudèjar. Els representants de la moreria, Axir Abencaria alcadí, Mahomat Aser, Amet Berreduan, jurats vells i aljames, Mahomar Alquitier... fins a prop d'un centenar d'homes mudèjars besaren les mans



Fig. 4. Panoràmica de Crevillent.



i l'espatla dels procuradors i prometeren guardar lleialtat i obediència al comanador major de Lleó com a fidels i bons vassalls.

Els apoderats dominicals abandonaren la mesquita i es dirigiren a les portes del castell de Crevillent. Emplaçats a les portes de la fortificació, requeriren la presència de l'alcaid Gaspar Fabra apostat a l'interior. El ritual de possessió revestia caràcters d'escenificació teatral, Fabra argumentà que la tinença del castell que regentava era una encomanda concedida per la reina Isabel i que únicament lliuraria la fortalesa a la sobirana o a qui la sobirana designara. Els apoderats esgrimiren a Fabra que estava alliberat de l'obediència i homenatge que proferia a la reina, segons acreditava la carta de donació emesa pels reis Catòlics a favor de Gutierre de Cárdenas. Cessades les formalitats, els comissionats accediren a l'interior del castell, l'alcaid Fabra els conferí la tinença de la fortalesa i, en companyia dels delegats, pujaren a la torre de l'homenatge, lliurant les claus d'aquesta torre en senyal de domini. Rodrigues de Lillo i Baeça obriren i tancaren les portes del castell i de la torre de l'homenatge a favor de la possessió senyorial. Els representants de Cárdenas, confiant en la perícia, lleialtat i fidelitat mostrada per Gaspar Fabra, li encomanaren l'alcaidia del castell perquè custodiara i mantinguera la fortificació sota l'autoritat del comanador major. L'alcaid Fabra perpetrà el jurament i homenatge de mans i boca als delegats senyorials promentent de mantenir el castell sota l'autoritat de Gutierre de Cárdenas, donant-se per finalitzada la possessió de Crevillent.⁶

2.2. Contumaç resistència d'Elx a donar la possessió a Gutierre de Cárdenas

Mentrestant, Elx persistia en l'oberta oposició al domini del cavaller toledà. El 26 de maig, el Consell dirigí cartes al rei Ferran, la reina Isabel i a Gaspar d'Arinyo, secretari del monarca, expressant la gran angoixa i desconsol que patia la població per la transmissió de la vila a Gutierre de Cárdenas, pregant als monarques sobresegellar la donació perquè contravenia els furs i privilegis concedits a Elx pels reis precedents:⁷

com per los dits privillejis e titols e reals e altres disposiciones testamentàries aquelles són incorporades en lo dit patrimoni e corona real e de aquella no poden ni deven ésser desseparades ni en ninguna manera transportades ni alienades a ninguna persona del món ni poden ésser sinó del rey de Valencia e de son il·lustrísimo primogenit [...].

En els furs i privilegis preservats pels il·licitans, figuraven les transferències de la vila als infants de la Casa Reial. Les donacions contenien un vincle o obligació de tornar al patrimoni de la Corona, quan

⁶ AHME, *Ibid.*, f. 3424v. – 3431 bis.

⁷ AHME, lligall b 420, «Índice de Remisiones a Cabildos y Sitadas» de Pere Ibarra, volum I, 1370-1488, f. 376.

morira el beneficiari de l'estirp reial. Els consellers exposaren a la reina Isabel, que la donació d'Elx i Crevillent perpetrada pel rei Joan II com a dot nupcial, s'atingué sota el requisit que morta la sobirana, les poblacions retornarien al patrimoni del rei de València i del seu primogènit, no podrien ser venudes, donades ni transferides a qualsevol altra persona. El rei Ferran va denegar les súpliques d'Elx, manifestant la seua intransigència i autoritària determinació en una carta signada a Saragossa el 12 de juny, ordenant al Consell il·licità que acatara els seus mandats sota amenaça de sever càstig:⁸

e ajau caygut en tan gran error de voler axí acordadament e ab tanta inhobediència reestir a nostres manaments cosa que ab ne-guna paciència porem tollerar e per ço vos manam tota dilació scusa e consulta cesant, complint nostres priviletgis e manaments doneu la pasifica posesió de aquexa vila al comanador major don Guteris de Càrdenes segons per les altres nostres provisions, manant-vos avem certificant-vos que si non fareu, tenim manada tal provisió que en neguna manera aquella poreu resistir e non sens gran dan de vostres persones e béns [...].

El Consell féu promesa de mantenir en secret la missiva reial i va persistir en la negativa a transmetre el domini als procuradors de Càrdenes per jutjar que era una transgressió de fidelitat a la Corona. Acor-daren de consultar advocats i especialistes de València, i remetre una còpia de la presa de possessió que va dur a terme el procurador Joan de Càrdenes a títol de la reina Isabel, on expressament efectuava el jura-ment de respectar els furs, privilegis i costums de la vila. Així mateix el Consell disposà la col·locació d'un vigilant permanent a la Calaforra amb una vela, de manera que quan divisarà genets o gent d'infanteria amb el propòsit d'escometre la vila, la seua horta i termes, hissara la vela a la màxima altura del pal i d'aquesta manera es previnguera els veïns perquè acudiren a buscar refugi intramurs de la vila.⁹

A mitjans de juliol, els missatgers que es trobaven a València comu-nicaren al Consell il·licità que s'ultimaven preparatius per congregar 400 genets i acudir a l'ocupació militar d'Elx, havent arribat 150 genets a Villena, esperant d'altres contingents que acudirien des de Múrcia. El governador d'Oriola Pere Maça anhelava dirigir les hosts contra Elx. La vila romania inamovible en els seus postulats, els capitulars instru-ïren mesures per al proveïment de carns i emeteren un edicte públic tractant d'evitar la fugida dels habitants. El bàndol decretava que els veïns no podrien estar més de dos dies fora de la població sota pena de confiscació de béns, l'import es destinaria a cobrir les despeses de defensa de la vila.



⁸ *Ibid.*, f. 383.

⁹ *Ibid.*, f. 385-386..



Fig. 5. Reis Ferran i Isabel. Retrat a l'oli, s. xv.

Els missatgers que viatjaren a Barcelona amb l'encomanda d'entrevistar-se amb el rei Ferran havien tornat a Elx. Notificaren que el monarca no volia revocar la donació efectuada a Cárdenas, persistint en els rígids preceptes i ordenava que es conferira la possessió a Cárdenas sense dilació, sota pena de la pèrdua de la vida i els béns. Va transmetre ordres al seu secretari Pere Capmany, comissionant-lo perquè acudira a Elx i transferira la propietat al comanador major. Els missatgers havien presentat els privilegis de la vila a advocats i erudits de València i Barcelona, argumentant que Elx sol·licitava justícia, però que el rei la denegava forçant-los a la transmissió. El Consell adoptà noves preventions per defensar la vila situant atalaiadors des del camí de Monfort fins als aiguamolls, i instal·là un vigilant a la torre de la Calaforra. La funció del sentinella era albirar els senyals de foc que pogueren emetre els lladres de camins situats en els contraforts muntanyosos, i hissar ràpidament una vela per advertir del perill als veïns, perquè aquests pogueren acudir a arrecerar murs endins de la vila.

Els capitulars il·licitans despatxaren cartes a diverses ciutats valencianes anhelant la mediació en el conflicte. València i Xàtiva enviaren emissaris, que arribaren a les portes d'Elx, entrevistant-se amb alguns delegats del Consell. Els mediadors eren proclius a la voluntat reial; vaticinaven grans mals per a la vila i els seus termes si Gutierre de Cárdenas no assumia el senyoriu, plantejament que va resultar inacceptable per als regidors. Els emissaris valencians plantejaren una nova proposta, suggerint el lliurament de la vila en tercera a la ciutat de València, proposició que va ser igualment menyspreada.

A principis d'agost, els consellers il·licitans van proposar una compensació econòmica de 80.000 florins al cavaller toledà si renun-

ciava a la tinença de la població. Els emissaris de València notificaren la proposta al governador Pere Maça, als procuradors senyorials i al secretari del rei, trobats a Alacant. La proposició va ser refusada i tornaren a requerir la transferència de la vila, sota pena de talar tota l'horta i vinyes il·licitanes. Els comissionats responsabilitzaven els membres del Consell de les previsible morts, robatoris i cavalcades de saqueig que es produirien a causa de la seua inobediència. El 13 d'agost un grup de genets arribà fins a la porta del raval i un altre grup recorregué l'horta, raptà Jaume Tarí i el seu mul, que va ser posat en lloc segur del governador d'Oriola, així es trencà la promesa dels emissaris valencians que no es practicarien incursions contra Elx, mentre tot estava en procés de negociació.

El Consell il·licità remeté una missiva als capitulars d'Oriola signada el 22 d'agost proposant-los la mediació en el conflicte, alhora que convidava els procuradors de Cárdenas i al secretari Capmanyes perquè assistiren a les negociacions. Els oriolans havien de convenir



Fig. 6. Escut dels Cárdenas Enríquez. Túmul sepulcral.



amb Lillo, Baeça i Capmany es la paràlització de les accions punitives contra Elx i el sobreesment dels embargaments de béns. Els il·licitans esperaven l'arribada dels sobirans a València, li sol·licitarien audiència, pregant-los que exerciren justícia, compromentent el Consell a complir el dictamen que emeteren els monarques. El rei Ferran havia enviat la carta als capitulars oriolans el 18 d'agost, manifestant:¹⁰

los de la dita vila de Elig perseveren en su error, anem delliberat sia procehit ab tota rigor contra aquells per capcions de lurs persones e hocupació e confiscació de sos béns com ha contra rebel·les e inobedients a nós, e manam a nostre governador en aqueixa partida don Pero Maça los cloya lo procés a ab la jent que té ajustada vaja a la dita vila, faça la guerra e tale contra los vehins de aquella e destruíscia en talar-los les vinyes, possessions, orts, molins, heretat e totes altres coses per manera que la dita lur error senten deguda punició e castich e a els sia castich e altres exemple.

El 24 d'agost, el Consell d'Oriola comunicà als il·licitans les ordres règies, el rei Ferran perseverava en el mandat de lliurar la vila a Cárdenas i sol·licitava el suport dels oriolans en les imminents accions punitives. Els oriolans els prevenien que Pere Maça realitzava els preparatius per assaltar Elx, donant compliment a les ordres formulades per l'intolerant monarca, i pregaven que el missatge regi es fes públic al veïnat il·licità.

Davant l'imminent assalt a Elx, els capitulars oriolans realitzaren una nova proposició, consistent a lliurar la vila en tercera a un mediador. Podria ser procurador Gaspar Fabra, el governador Pere Maça o el secretari reial Capmany. El Consell il·licità declinà la proposició considerant que era un oferiment similar al dels emissaris de València. Probablement, la imminent amenaça punitiva generà un canvi d'actitud en el Consell, el 26 d'agost els capitulars plantejaren una entrevista amb els delegats de la Corona trobats a Crevillent. Els comissionats regis i dominicals foren receptius a la proposta, els il·licitans demanaren que se suprimira qualsevol acció bèl·lica contra la població i que es nominés els seus negociadors.

La primera reunió amb Lillo, Baeça i Capmany es dugué a terme al costat d'un dipòsit d'aigua situat enfront de la moreria il·licitana. Els delegats reials i senyorials presentaren la proposta de transferir la vila, l'Alcàsser i la Calaforra en règim de tercera a Capmany amb el compromís que paràlitzarien la urgent guerra, els processos judicials i l'embargament de béns. En contraposició, els representants del Consell demanaven audiència davant els reis quan aquests arribaren a València per a novament exposar-los-hi els privilegis de la vila. Les negociacions prosseguiren a les alqueries dels Balaguers; en un primer moment els

¹⁰ *Ibid.*, f. 426.

capitulars van rebutjar l'oferta preguntant uns dies de pròrroga. A la marxa dels esdeveniments, el Consell havia requerit als veïns el compromís d'un jurament col·lectiu davant el justícia per a la salvaguarda de la vila, els regidors decidiren emetre un ban públic el 2 de setembre revocant-los d'aquest jurament d'obediència.¹¹

Persistiren les converses i començà a rebaixar la tensió. El Consell redactà unes propostes per presentar-les al secretari del rei, Pere Capmany, que es trobava a l'església de Sant Salvador. Reunit el Consell el 5 de setembre, els capitulars donaren difusió a un acord pactat amb els procuradors de Cárdenas. Disposaren que s'enviara un comunicat a Gaspar Fabra, resident a Crevillent, perquè tornara a Elx i exercira el seu ofici de procurador general i batle de la vila, atenint-se a la condició de no utilitzar les seues atribucions per lliurar la vila al comanador major, fins que els missatgers de la vila foren rebuts a València pels reis, tal com es convingué amb el secretari reial. Els integrants del Consell prestaren jurament a Pere Capmany comprometent-se a subscriure els acords negociats, i de mútua avinença, cediren a Gaspar Fabra l'alcàsser, la Calaforra i la vila, reiterant el jurament d'obediència al procurador de la reina.

En compliment dels pactes subscrits, el Consell es va reunir l'11 de setembre resolent enviar tres missatgers a València. En foren acreditats Bernad Sellés, Jaume Martí i Berenguer d'Alvado, amb el propòsit d'exposar als reis la súplica de derogar la transferència. Si els monarques mantenien la donació a Cárdenas, pregaven que no es lliurara la possessió fins a celebrar Corts Generals a València o en alguna ciutat del regne. El Consell va lliurar als emissaris les credencials, títols i privilegis de la vila, testificant que les transmissions pretèrites d'Elx i Crevillent als prínceps i infants aragonesos, sempre s'atingueren al vincle de retornar a la Corona, i impossibilitava l'alienació a altres persones. Així mateix, s'enumeraven els serveis prestats per Elx als sobirans d'Aragó i tot contribuint amb préstecs i donacions monetàries, així com també aportacions de contingents de tropa en guerres i episodis bèl·lics.¹²

Al seu torn, el Capítol va proveir instruccions als missatgers per concordar-les amb Gutierre de Cárdenas. En un extens conjunt de propostes, els membres del Consell requerien al comanador major que jurara observar els furs i privilegis d'Elx, el respecte als usos i costums de la vila, així com al seu règim d'oficis, Consell i singulars.

Demanaven la supressió de tots els processos i càstigs instruits als veïns i reclamaven que el procurador i batle de la vila fóra natural del regne de València, i que cap forà al regne poguera ser



¹¹ *Ibid.*, f. 441-443.

¹² *Ibid.*, f. 449-462.



nomenat alcaid de les fortaleeses de la vila. Igualment sol·licitaven que la senyoria no poguera edificar fortaleeses extramurs de la vila, ni construir portals a la Calaforra o l'Alcàsser. El 30 de setembre hi va haver una reunió entre els capitulars i els procuradors senyorials. Aquests exhibiren una provisió reial ordenant al governador d'Oriola la cancel·lació de tots els processos contra Elx i els seus particulars. Així mateix revocava els embargaments de béns que havia emprés el governador Pere Maça.

Els membres del Consell van ser convocats el 8 de novembre a la sala de la vila. Havien retornat els emissaris Bernad Sellés, Jaume Martí i Berenguer d'Alvado, després d'haver-se entrevistat amb els monarques a Barcelona. Malgrat les dilatades explicacions, insistides súpliques i qualsevol tipus d'al·legació que els habitants d'Elx pogueren aportar en el futur, els reis es mantingueren inamovibles en la seua autoritària resolució. Asseveraren que mai no revocarien la donació d'Elx i Crevillent a Gutierre de Cárdenas, en atenció als nobles motius que els impulsaren a la donació. Van decretar mitjançant missives datades el 17 i 22 d'octubre, que la vila fóra transferida al comanador i sense dilació li concediren la possessió pacífica i el jurament de fidelitat. Ferran els prevenia que es guardaren de contravenir el mandat reial i no deslliguaren la ira i indignació de la Corona, sota rígides amenaces de pena de mort i requisa dels béns. Una vegada que es consumara el traspàs de la vila a Cárdenas, els monarques els absoldrien plenament de qualsevol jurament previ realitzat a la Corona.

Llegides les epístoles reials davant els consellers, el Capítol va decidir acatar amb humilitat i reverència els preceptes reials. Determinaren de lliurar la possessió pacífica de la vila i fortaleeses a Gutierre de Cárdenas i prestar el jurament de fidelitat i vassallatge a la seua persona o els seus legítims procuradors, tot evitant incórrer en els onerosos càstigs que els sobirans vaticinaven per desacatament. No hi ha dubte, que les severes amenaces de la Corona foren el desencadenant fonamental de la rendició d'Elx, davant la intransigent i rigorosa determinació dels reis.¹³

3. POSSESSIÓ DE LA VILA D'ELX A FAVOR DE GUTIERRE DE CÁRDENAS

Els actes de presa de possessió de la vila d'Elx foren abordats per Pere Ibarra qualificant-los de gran infortuni per als il·licitans (IBARRA 1982:131-137). De fet, fou una possessió dominical a ús de

¹³ *Ibid.*, f. 461-478.

l'època, que es portà a efecte sense incidents. Reproduïm el ritual de possessió intercalant alguns detalls no contemplats per Ibarra.

El mateix dia en què fou coneguda la indestructible decisió dels reis Catòlics, els capitulars resolgueren conferir el traspàs de la vila al comanador major. Novament convocats a la sala de la vila, assistiren el justícia Alfons de Vilaquirant, els jurats Bernat Sellers i Perot Martínez, el síndic Pere Bataller, més 28 consellers integrants del Consell. Al costat dels convocats hi concorregué Gaspar Fabra, procurador regi, batle i alcaid d'Elx. Els comissionats senyorials Lillo i Baeça presentaren les seues credencials davant els capitulars i procurador Fabra. Exposaren que els reis van donar la vila d'Elx i el lloc de Crevillent tot incloent els seus termes, drets, alta i baixa jurisdicció, mer i mixt imperi al comanador major. Els apoderats exhibiren les cartes de donació i les acreditacions conferides per Cárdenas, que foren llegides en presència del procurador reial i els consellers.

Gaspar Fabra declarà que en obediència a la documentació avalada pels delegats senyorials, renunciava als oficis de procurador i batle d'Elx. Traspassà la vara que simbolitzava l'exercici dels seus càrrecs públics als procuradors de l'íclit cavaller, per tal que aquests regiren i administraren la vila sota disseny del nou propietari. Els lliurà les claus de l'alcàsser i la Calaforra per transferir-los a domini de la Senyoria i en actitud submissa, subjectà la carta de donació que contenia els ordonaments reials, la besà, i la posà sobre el cap en senyal d'acatament.

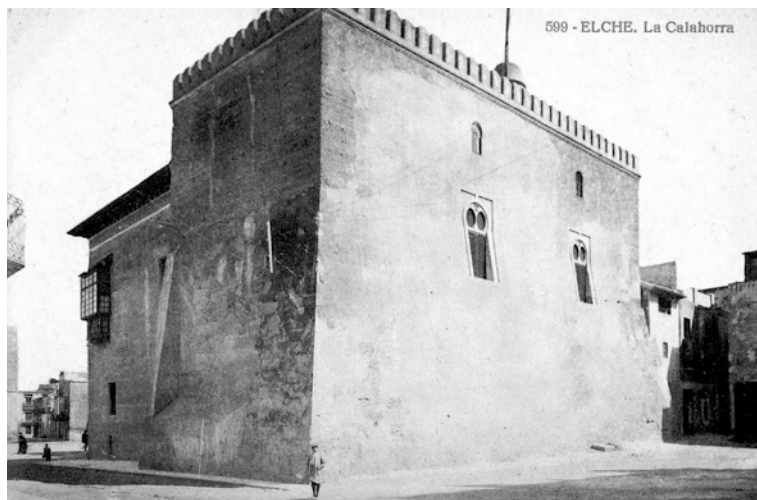


Fig. 7. Fortalesa de la Calaforra (AHME).



Els apoderats dominicals requeriren el justícia, jurats, síndic i Consell General que lliuraren les vares dels seus llocs de treball públics, disposaren l'exercici dels seus oficis sota administració de la reina, i lliuraren la possessió de la vila i els seus termes als representants del Comanador, conferint les claus dels portals de la vila, la presó i els jutjats. Els consellers van acatar les ordenacions reials sustentant la carta de donació, individualment foren besant la missiva, col·locant-la sobre els caps en senyal de submissió. Sense possibilitat de refusar el domini senyorial, els capitulars reconeixien a Gutierre de Cárdenas com a senyor natural i es constituïen en els seus fidels i lleials vassalls tot sotmetent-se als furs i privilegis del regne de València, trobant-se disposats a lliurar la possessió de la vila i els seus termes, i transferir les claus de portals i fortaleses. El justícia lliurà la vara del seu ofici als procuradors de Cárdenas, els jurats i el mustaçaf van renunciar a l'exercici de les seues ocupacions. Seguidament oficials i consellers juraren per Déu i sobre el senyal de la creu posant la mà dreta sobre els quatre Evangelis. Reteren homenatge al nou senyor complint el ritual de besar les mans i la boca dels procuradors de Cárdenas, prometent fidelitat i obediència. Lillo i Baeça restituïren en els seus oficis al justícia, jurats i mustaçaf, que assumien els seus càrrecs jurant administrar en nom de Gutierre de Cárdenas amb lleialtat, justícia i igualtat per a tothom.

Consumat el protocol de jurament i fidelitat dels càrrecs públics, els comissionats senyorials abandonaren la sala del Consell i es disposaren a escenificar la possessió corporal de la vila i els seus termes, acompanyats de Gaspar Fabra i els càrrecs municipals. Es van encaminar a l'alcàsser i cercles pròxims a les portes de la fortalesa, Fabra prengué la mà als procuradors, els introduí en l'alcàsser lliurant-ne les claus. Lillo i Baeça agafaren les claus del baluard, desallotjaren el recinte a Gaspar Fabra, procedint a tancar i obrir les portes en senyal de domini. Seguidament es dirigiren a la Calaforra repetint el procediment. Els procuradors expel·liren de la fortalesa a Fabra i l'alcaid nomenat per aquest, Frances Bodí de Bocairent, tot obrint i tancant les portes. Designaren un nou alcaid i nominaren Rodrigo de Calatayud, fent-li lliurament de les claus i encomanant-li la tinença de la Calaforra; els procuradors reberen l'homenatge de mans i boca de Calatayud i la promesa de fidelitat al comanador major.

Des de la fortalesa, el seguici es va encaminar al portal de la vila pròxim a la Calaforra, els membres del Consell feren entrega de les claus a Lillo i Baeça, que en desallotjar tota la comitiva extramurs del portal, obriren i tancaren les portes en senyal de tinença i possessió. El procés es repetí en un altre portal de la vila situat davant del mercat. Van prosse-

guir en direcció a la presó per reconèixer els presos retinguts i jutjar-los exercint la jurisdicció en qualitat de procuradors generals de Gutierre de Cárdenas. A continuació, es desplaçaren a la seu del jutjat, ocuparen el seient del justícia de la vila a la sala on es concedia audiència als veïns i es dirimien els judicis. Els procuradors dictaren sentència en diversos plets i requeriren als presents que si algú volia formular querella contra els seus veïns, que exposara la demanda davant els procuradors, que ells administrarien justícia, sense arribar a registrar cap reclamació.

El ritual de domini prosseguí i el seguici es desplaçà a la plaça del mercat, lloc d'emplaçament de les forques de la vila. Els comissionats senyorials van ordenar abatre els cadafals existents i tornar a erigir noves forques en nom del comanador major i això denotà les atribucions senyorials del mer i mixt imperi, que facultava els delegats senyorials per jutjar i sentenciar processos civils i criminals, permetent aplicar càstigs corporals inclosa la pena de mort. Instal·lades les noves forques, els apoderats prescrivieren al pregoner de la vila que penjara de les cordes un feix d'herba en signe d'exhibició del domini senyorial. La vila tenia instal·lades altres forques en el camp limítrof al camí a Oriola, els apoderats es desplaçaren al lloc i reiteraren el procediment en presència de notaris i testimonis.

L'endemà, 9 de novembre, els procuradors i batles senyorials anaren als jutjats de la vila per exercitar la jurisdicció senyorial. Prengueren seient a les butaques dels magistrats i reberen en audiència els veïns que mantenien litigis; romangueren durant una hora escoltant, jutjant i emetent sentència en els plets. Posteriorment, es traslladaren a la moreria, que no tenia murs i fortalesa sobre la qual pogueren possessionar



Fig. 8. Alcàsser o Palau de la Senyoria (AHME).



els apoderats. Passejaren pels carrers, entraren a la mesquita i sortiren a la plaça de la moreria on estaven convocats els mudèjars il·licitans. En presència de la major part dels mudèjars, Lillo i Baeça prengueren possessió de persones i cases. Un per un, els mudèjars del raval presten jurament i homenatge besant les mans i l'espatlla dels procuradors i assentien amb les cares girades cap a l'alquibla, prometent ser fidels vassalls del respectable Gutierre de Cárdenas, el seu senyor natural.

Rebut el jurament i plet homenatge del col·lectiu mudèjar, els procuradors prosseguiren amb el ritual assumint en les seues persones els càrrecs públics de la moreria, que immediatament restituïren els antics oficials, obligant-se aquests a exercir-los en nom de Gutierre de Cárdenas, jurant-li lleialtat per Déu i el dret musulmà de la sunna i xara. En presència de la comunitat mudèjar, els procuradors correspongueren amb el procediment acostumat, i juraren amb les mans dretes davant Déu, el senyal de la creu i els Evangelis, que en representació de la seua Senyoria, s'observarien els drets, llibertats, usos i bons costums de la moreria.¹⁴

Els consellers il·licitans van tornar a reunir-se l'11 de novembre. La vila havia estat transferida pacíficament als procuradors senyorials, i era pràctica habitual honrar tot nou senyor amb festejos i compliments. Els capitulars convingueren de celebrar processons solemnes per la vila i adquirir dos bous que serien fustigats a la plaça del mercat. Així mateix, acordaren de remetre una carta a Gutierre de Cárdenas per sol·licitar-li que negociara amb el rei la cancel·lació d'un censal de 8.000 florins que la vila havia abonat per alliberar-se del senyoriu de la ciutat de Barcelona.¹⁵

¹⁴ AHME, lligall b 105, «Pleito de reducción. Proceso para la incorporación de la villa de Elche a la corona contra el ducado de Maqueda», segle XVI, volum iv, f. 3379-3424.

¹⁵ AHME, a17, *Actas capitulares* 1481-1482, sessió de l'11 de novembre de 1481, f. 194-194v. El document està publicat per l'Arxiu Municipal en <http://www.elche.com/micrositios/archivoelche/info/568/mayo/>.



Fig. 9. Col·legiata de Torrijos.

e la dita vila aliurada pacíficament la dita possessió de aquella e del alcàcer e de la Calafora de la dita vila als magnífichs mosén Anthon Rodríguez de Lillo, docthor e canceller de Castella, e an Goncalbo de Baeca, comptador, axí como a procuradors del dit don Gutierre (sic) de Cárdenas senyor dels dits vila e loch. E com a tot nouel senyor és acostumat fer alegries per tol lo dit honorable consell hordena que sien fetes proffessons solepnes per la dita vila, ravals e lochs acostumats de aquella e avant per les sglésies. E axí mateix, que per los justícia, jurats sien fets comprar dos toros e aquels sien agarrojats en la placa del mercat de la dita vila per alegries del dit señor, e acò lo dithmenje primer vinent, e co que costaran los dits toros e altres messions que si faran en aportar aquells a la dita, e fer bareres, e aver juglars, que ho pague lo clavari del dit Consell, qui és en Pere d'Alenda, e co que pagarà vist per los dits justícia e jurats mostrant la present hordenació li sia pres en compte.

Item, hordena lo dit Consell que una letra li sia tramessa al dit senyor comanador com li es stada liurada la possessió pacífica de la dita vila e alcàcer e Calafora de aquella, e de les dites alegries, suplicant lo treballa ab lo senyor rey que cancel·le lo contracthe del censal dels güit mília florins que la dita vila féu de ajuda en quitar aquella e lo loch de Crevillén e altres viles de poder de la ciutat de Barcelona [...].

El plet homenatge es prengué el 16 de novembre. Els comissionats senyorials acompanyats d'un gran seguici, recorregueren de manera apaivagada a cavall el terme de la vila, discorrent per camins, plantacions, terres de sembradures i ermes, en què perpetraren actes simbòlics de domini, tallant branques d'arbres i possessionant a peu de terres i camins. La comitiva s'introduí al terme d'Asp i aconseguí l'edificació del molí situat al marge dret del riu Vinalopó, davant del Castell del riu, que pertanyia a Elx. Els procuradors prengueren possessió del molí, dels camps plantats d'oliveres i dels seus predis contigus situats a la rambla del Vinalopó, i ascendint glera amunt del riu, van arribar fins a les cinc fonts que naixien en la mare del riu Tarafa, igualment pertinença dels il·licitans per antics privilegis. Disposaren la neteja de les fonts i ordenaren descompondre algunes habilitacions construïdes en el curs del riu utilitzades pels veïns d'Asp per a la pesca. Consumats la possessió de fonts, terres i del molí situats en el terme d'Asp, els procuradors tornaren a Elx circumdant la rambla del riu.¹⁶

Notificada la immediata visita de Gutierre de Cárdenas a Elx, el Consell il·licità es reuní el 22 de novembre deliberant sobre la necessitat d'ofrenar alguns presents al nou senyor de la vila, prescrivint que el justícia i jurats realitzaren les gestions necessàries per a complimentar el cavaller toledà tot adquirint dos o tres vedells de llet, gallines, capons, perdius, francolins i una altra, d'aviram.¹⁷



¹⁶ AHME, lligall b 105, «Pleito de reducción. Proceso para la incorporación de la villa de Elche a la corona contra el ducado de Maqueda», segle XVI, volum iv, f. 3419-3420.

¹⁷ AHME, lligall b 420, «Índice de Remisiones a Cabildos y Sitias de Pedro Ibarra», volum i, 1370-1488, f. 481.



Els procuradors de Cárdenas completaren la tinença de la vila d'Elx el 23 de novembre de 1481. Cortejats per un extens seguici, recorregueren el terme il·licità en direcció a Santa Pola. Prenien possessió de terra campa, sembrats i hortes que sortien al pas, aconseguint la torre del cap de l'Aljub. En el mas o caseriu que existia a la zona interna del port, els procuradors ascendiren a la torre realitzant els rituals de tinença de l'albufera i illa de Santa Pola fins on la vista els hi arribava. Descendits de la torre, entraren a l'església de Santa Maria, i van visitar les botigues de pescadors situades al mas. Degustaren unes viandes de peixos, salses i patates, reberen el jurament de fidelitat al nou senyor i van confiar la salvaguarda i defensa de la torre, designant alcaid a Pedro de Vehas, i iniciant el retorn a Elx:¹⁸

tro a que foren plegats a la torre del cap del Aljub qui és a prop de la mar e terme de la dita vila de Elig, per prendre, haber e rebre en si la possessió actual e corporal e vere téneo del dits térmens e terres, port de mar, torre, térmens e territoris de aquell. E sent dins lo cortijo del dit port e cap del Aljub muntaren dalt en la dita torre e de allí vereren e miraren la islla de Santa Pola e lo senyal de les mars e port de Albufera qui són del señoriu de la dita vila. E per que no podien anar ni passejar, per no tenir naus ni fustes ab que poguessen anar e passejar per pendre la possessió de aquell, dixeren que des de allí prenien la possessió de la dita Albufera e illa de Santa Pola e tots les térmens de la mar, que són térmens e territoris e mars pertanyents de la dita vila. E tro axí, possehits per los senyors olim de la dita vila e avallats, entraren dins la església de nostra dona Santa Maria del port e en les botigues de pexcadors, que dins lo dit cortijo són, en señal de vera actual real e corporal possessió... confiant de la [...] e fealtat de Pedro de Vehas, vehí de la dita vila, lliuraren e acompanyaren la torre al dit Pedro de Veas a beneplàcit del dit señor. E del dits senyors procuradors, en nom e veu de sa senyoria, e llexaren aquell en la dita alcaidia e se'n vengueren a la dita vila molt honradament.

4. RECEPCIÓ I VASSALLATGE DE GUTIERRE DE CÁRDENAS A ELX

Apaivagats els ànims i transferida la tinença de la vila sense contratemps al comanador major, Gutierre de Cárdenas i la seua esposa Teresa Enríquez acudiren a Elx procedents de València amb la intenció de prendre possessió dels nous dominis; venien assistits per un notable seguici de cavallers i gent del carrer. El 20 de desembre de 1481, el comanador major i la seua dona es trobaven a Asp, els il·licitans esperaven l'arribada de Cárdenas a la vila abans de l'hora del dinar.

Els procuradors Lillo i Baeça exercien les funcions de batles senyorials d'Elx i Crevillent. Llançaren una crida pública al veïnat mitjançant tocs de trompeta i anafil, amb la intenció de proporcionar una

¹⁸ AHME, lligall b 105, «Pleitito de reducción. Proceso para la incorporación de la villa de Elche a la corona contra el ducado de Maqueda», segle XVI, volum IV, f. 3420-3421.



Fig. 10. Escut de la Casa de Maqueda, finals s. xvii, Ajuntament d'Asp.

multitudinària rebuda al cavaller toledà i a la seua dona. La comitiva s'enllestí cap a Asp abans de l'alba, els administradors senyorials anaven acompanyats del justícia, jurats i la major part dels integrants del Consell General de la vila, proveïts amb les armes i guiats a sons de trompetes, tambors i dansaires. Els apoderats dominicals aprofitaren el seu trànsit pel camí reial que els dirigia cap a Asp per perpetrar nous actes de possessió del terme il·licita, senyorejant tant en terres camps conreades com a predis erms. El seguici il·licita convergí amb Gutierre de Cárdenas a la canyada d'Anton tot rebent-lo amb estrèpit i veus que clamaven: «vixca el senyor comanador per infinits anys e bons», al mateix temps que un fervent clam de trompetes i trets de pólvora revelaven gestos de goig i alegria. El seguici manifestà la seua submissió a la Senyoria; el justícia, els jurats i multitud de veïns agregats a la comitiva, tant cristians com mudèjars, efectuaren el besamans al comanador major, reconeixent-lo com a senyor natural i acompanyant-lo a l'entrada de la vila, sense exterioritzar gestos de desaprovació.



Gutierre de Cárdenas i Teresa Enríquez ingressaren a Elx per la porta de la moreria, emplaçada al costat de la rambla del riu Vinalopó, i ressonà un gran estrèpit de trompetes, tambors i trets de pólvora. Des del carrer Major de la moreria, realitzaren un recorregut pels carrerons mudèjars i cristians. Accediren pel portal Major de la vila, situat davant del mercat, i des del carrer Major de la Vila, van arribar a l'església de Santa Maria i foren rebuts pel clergat i una multitudinària concurrència. Els sacerdots van entonar un *Te Deum* i diverses pregàries i oracions, demanant a Déu i a la Mare de Déu que conservaren la vila d'Elx i el lloc de Crevillent en pau i assossec. Després d'abandonar el temple, el seguici senyorial es va encaminar sobre les seues muntures cap a l'al·càsser, Gutierre de Cárdenas i Teresa Enríquez desmuntaren dels seus cavalls per acomodar-se al palau, acompanyats de part del seu seguici, la restant comitiva s'allotjà a les posades de la vila.¹⁹

L'endemà, el comanador major presidí la reunió del Consell il·licità. Era 21 de desembre i corresponia designar l'ofici de justícia de la vila. El procediment habitual utilitzat en els municipis reialencs valencians per a ocupar els oficis municipals era la insaculació. Bàsicament, consistia en la formació de llistes d'electors integrades per candidats amb un alt nivell de renda, que es renovaven anualment a través d'un sorteig. Els càrrecs municipals –justícia, jurats, mostassaf, sequier, clavarí i consellers– eren designats mitjançant l'extracció de redolins o boles de cera introduïdes en un saquet. El caràcter vitalici de la condició



Fig. 11. Castell de Maqueda.

¹⁹ AHME, *Ibid.*, f. 3422-3424.

d'insaculat convertia aquest procediment d'accés en un cicle rotatori de càrrecs públics reservats a una oligarquia dominant. Els redolins il·licitans estaven custodiats dins el saquet dels oficis, guardat en una caixa de tres claus, i inserit en un armari del Consell il·licità. Durant el procés selectiu del justícia, els 35 redolins de cera roja es dipositaren en una palangana, cada redolí contenia el nom d'un integrant del Consell General. Davant la presència de Gutierre de Cárdenas, un infant de deu anys extragué una bola de cera roja, que va lliurar al comanador major de Lleó. El candidat sorgit es trobava incapacitat per a l'exercici de l'ofici per incompatibilitat i s'hi extragué un nou redolí amb el nom de Joan Ortiz, que assumiria les funcions de justícia el dia de Nadal tot jurant el càrrec davant el comanador major o bé el seu batle, amb un any de permanència en l'ocupació.²⁰



5. ENCIMBELLAMENT POLÍTIC I ECONÒMIC DE GUTIERRE DE CÁRDENAS

Isabel i Ferran impediren la creació de grans senyories territorials que conformaren un contrapés al poder de la Corona. Gutierre de Cárdenas en fou una clara excepció, la seua indestructible fidelitat i entrega als reis, de vegades en moments de gran inquietud i neguit per la monarquia, li proporcionaren la generositat reial. El comanador major va tenir una significativa participació en la guerra de Granada i mostrà enorme valor i sagacitat en el desenvolupament de la contesa. Les àmplies dots militars i diplomàtiques el van convertir en un especialista per assentar acords i capitulacions en les campanyes bèl·liques. Pactà les rendicions d'Álora, Setenil, Loja, Vélez Màlaga, Basa, Cártama, Ronda, Almeria, etc. L'1 de gener de 1492, Gutierre de Cárdenas s'entrevistà amb Boabdil *el Chico*, concertant el lliurament de Granada als reis Catòlics, sent així el primer cavaller cristià que ingressà a l'Alhambra.

Les constants prebendes reials li permeteren engrandir el seu patrimoni i acumular una considerable fortuna. El 25 de març de 1482 l'íclit cavaller va adquirir la vila de Torrijos i Alcabón al capítol catedralici de Toledo i el lloc de Gerindote al bisbe de Segòvia, però no tenia la jurisdicció senyorial, que pertanyia al raval de Toledo. Els reis Catòlics donaren la plena jurisdicció civil i criminal d'aquests llocs al cavaller toledà i portaven inherent la percepció de rendes i tributs i el nomenament de càrrecs públics. Els seus apoderats Gonçalbo de Baeça, Antón Rodrigues de Lillo i Luis de Sepúlveda materialitzaren la possessió corporal d'aquestes poblacions. El 19 de juny de 1482 efectuaren els rituals de tinença del dret jurisdiccional, es van presentar davant els tres Consells municipals amb

²⁰ AHME, b 420, «Índice de Remisiones a Cabildos y Sitias» de Pere Ibarra, volum I, 1370-1488, f. 484-486.



Fig. 12. Porta principal del Palau de Maqueda, Torrijos.
Actualment a la hisensa El Alamín.

les credencials i cèdules reials que autenticaven la donació realitzada pels monarques a Cárdenas. Van portar a terme el cerimonial de tinença prescrivint a Torrijos que s'instal·lara una picota i la forca; a Alcabón i Gerindote que s'alçaren les forques en signe de la plena jurisdicció senyorial. Els comissionats destituïren els càrrecs municipals de les tres poblacions, i els restituïren novament en els seus oficis, perquè conferiren justícia en nom del comanador major (DELGADO 2016).

A la fi de 1482 o principis de 1483, Gutierre de Cárdenas va comprar la vila de Maqueda a Alfons Carrillo d'Encunya, nebot de l'arquebisbe de Toledo, que al costat dels llocs de Quismondo, Sant Silvestre, Santa Cruz de Retamar, Val de Santo Domingo i Carmena, configurarien el Senyoriu de Maqueda. El Comanador delegà novament en els procuradors Gonçalbo de Baeça i Antonio Rodrigues de Lillo, acompanyats en aquesta ocasió per Pedro de Ávila. El 18 de febrer de 1483 inicià les solemnitats de presa de possessió i jurament d'obediència dels veïns de Maqueda. En aquest cas la populosa aljama jueva de Maqueda participà en els actes de submissió al nou senyor, circumstància que no es va contemplar a

Torrijos. Amb l'habitual procediment, els apoderats reberen el jurament d'obediència i el ritual de besamans, es van apropiar de les vares de comandament del justícia i alcaldes, destituïren als càrrecs públics i novament els reassignaren en els seus càrrecs, van dictar sentència en alguns judicis, passejaren pels carrers de la vila, van prendre possessió de la fortalesa, de llocs i edificis públics de Maqueda i el seu terme tot finalitzant els actes del plet homenatge el 20 de febrer (DELGADO 2006).

Cárdenas rebia substanciosos ingressos de les mercès obtingudes per la Corona, que afegia als seus pròspers negocis d'eguades i fàbriques de canons al Campillo (terme de l'Escorial), salines, mines, monopoli de l'explotació d'orxella –liquen marí del qual s'obtenia un tint violeta o púrpura–, préstecs a la Corona per a les campanyes bèl·liques, etc. Rebé l'alcaldia major de Toledo el 1489, el senyoriu de la Taha de Marchena en terres d'Almeria el 1494. Hàbil diplomàtic, va participar com a ambaixador plenipotenciari en el tractat de Tordesillas signat el 7 de juny de 1494, negociant amb Portugal la línia de demarcació que hauria de separar ambdues potències en el continent americà.

El comanador major arribà a configurar una de les majors fortunes d'Espanya, convertint a Torrijos en el centre administratiu dels seus dominis senyorials. Va engrandir la vila de Torrijos amb edificis civils i religiosos, edificant un magnífic palau i l'esplèndid monestir de Santa Maria de Jesús d'estil gòticoflamíger (similar a Sant Joan dels Reis a Toledo), en la capella major va estar situada la tomba de Gutierre de Cárdenas i Teresa Enríquez amb les efígies sepulcral. Els edificis van ser demolits i tot just en queden algunes restes arquitectòniques disperses per museus i finques particulars. (LONGOBARDO - DE LA PEÑA 1997).

La proximitat a la Cambra Reial i la màxima confiança que la reina tenia dipositada en el seu fidel confident li conferiren encàrrecs palatins d'enorme responsabilitat. A l'agost de 1496 Gutierre de Cárdenas i la seua esposa escortaren fins Laredo la princesa Joana, on havia d'embarcar-se amb destinació a Flandes, per contraure matrimoni amb Felip d'Habsburg. Circumstància que repetiren a l'agost de 1501 escortant la infanta Caterina des de Granada a la Corunya, on partiria cap a Anglaterra per celebrar esposalles amb el príncep de Gal·les.

El comanador major incrementà els seus dominis valencians al comprar la vila d'Asp el 28 de novembre de 1497 a Joan Roïç de Corella, comte de Cocentaina, per 41.000 lliures. La Casa de Cocentaina es trobava enormement endeutada i Gutierre de Cárdenas ajornà part del pagament transferint la propietat en terceria al seu nebot Juan Chacón, fins que resolgueren els deutes que la vila tenia carregades sobre les seues rendes. La presa de





possessió es dugué a efecte el 20-21 de maig de 1498 sobre un escàs veïnat cristià i una majoritària població mudèjar. Facultà poders a Juan de Luján, comanador de l'ordre de *Santiago*, qui realitzà el ritual de presa de possessió de la vila, castell i termes d'Asp a favor del comanador major, transferits per Diego de Figueroa, apoderat de Juan Chacón (Martínez 2008).

El 31 de març de 1498 Gutierre de Cárdenas atorgà testament a Alcalá d'Henares davant el notari Francisco de Madrid. Disposà que la seua muller Teresa Enríquez posseïra totes les viles, fortaleses, llocs, cases, heretaments, etc., fins al refinament, excepte les propietats que assignà al seu fill Diego de Cárdenas.

E que ella tenga e posea, lleve e goce los frutos e rentas de todo ello para en toda su vida sin parte alguna del dicho adelantado,

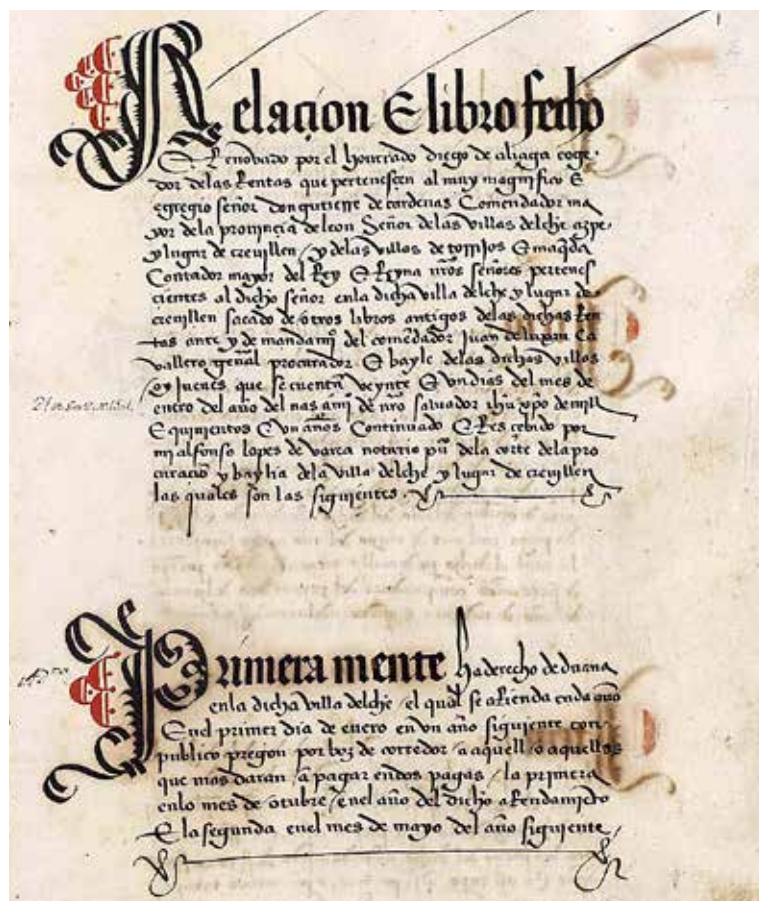


Fig. 13. Rendes que percebia Gutierre de Cárdenas a Elx (AHN).

mi hijo, excepto las villas de Elche, Aspe e Crevillén, que por ser como son fuera de estos reinos de Castilla, no podría así poseer e gobernar la dicha doña Teresa Enríquez, mi mujer.

E también es razón que el dicho adelantado, nuestro hijo, tenga alguna ayuda para sostenimiento de su honra e estado, es mi voluntad e mando que las dichas villas e fortalezas de Elche, Crevillén e Aspe, con todas las rentas dellas e de cada una dellas, e eso mismo las nuestras casas de Ocaña e la tenencia de la Mota de Medina del Campo de que yo tengo merced, quando yo finare quiero e mando que todo esto haya e tenga e posea el dicho adelantado, nuestro hijo, libremente, sin que cosa alguna de la renta dello le sea tomada [...]. (DE CASTRO 1992: 301)



Conexim les percepcions dominicals que Gutierre de Cárdenas percebia en els seus dominis valencians el 1501. El comanador major percebia ingressos i fruits procedents del control senyorial dels mitjans de producció i la transformació agropecuària, de l'activitat comercial, així com de les imposicions sobre la comunitat i l'individu (PONSODA 2011: 231-239). A les acaballes de la seva vida, Cárdenas intentà comprar les viles d'Elda, Petrer i Salines, adquisició que hauria suposat la creació d'un gran estat senyorial en terres valencianes. La transacció no es culminà per l'al·legació de drets familiars que presentà Roderic Roïç de Corella, germà del comte de Cocentaina (PONSODA 2010: 55).

Malalt estant i pròxim a expirar, Gutierre de Cárdenas sentí escrúpols de consciència per les seues gestions il·lícites en el càrrec de comanador major de Castella. Durant la seua administració desvià fons de la Hisenda Reial als seus comptes particulars. Penedit, va convocar els reis Catòlics, els suplicà perdó i els pregà que admeteren la renúncia a tots els seus béns, càrrecs i honors en benefici de la Corona. Els monarques foren reticents a la proposta del seu íntim confident i, davant la insistència acceptaren la proposició perquè expirara en pau. Gutierre de Cárdenas morí el 31 de gener de 1503 al palau arquebisbal d'Alcalá d'Henares. En arribar la mort, els monarques retornaren els béns a la seua vídua (MACIÀ SERRANO 1978: 172-74).

Les Mercés règies aconseguides pel paper de comanador major, li permeteren acumular una important base patrimonial i poder desenvolupar un procés de promoció social, que convertiria l'estirp familiar dels Cárdenas en un dels llinatges més poderosos del segle XVI, establint així les bases d'un important estat senyorial, després de fundar uns dies abans de la seua mort una herència a favor de Diego de Cárdenas, el su fill primogènit, amb l'aquiescència règia. Resulta



Fig. 14. Palau arquebisbal d'Alcalá de Henares.

significatiu que una de les clàusules establia l'obligació de dividir el llegat patrimonial en dues primogenitures després de la mort de Diego de Cárdenas. Un legatari seria el fill primogènit de Diego de Cárdenas i l'altre beneficiat havia de ser el fill segon, disposició que evidenciava l'interès de Gutierre de Cárdenas per projectar les seues línies familiars (QUINTANILLA 2011).

El seu hereu, Diego de Cárdenas ocupava el càrrec d'avançat major del regne de Granada conferit per la Corona. Visità Elx l'estiu de 1503 amb el propòsit de prendre possessió de la vila i rebre l'homenatge de fidelitat dels seus feudataris. El Consell il·licità va ser convocat el 10 de juliol a l'alcàsser de la Senyoria. L'avançat major manifestà els seus drets successoris en el senyoriu sobre la base de les clàusules redactades en el testament del seu pare, així com en els capítols de primogenitura que Gutierre i Teresa havien instituït el 1503, facultant com a fill gran, legítim i natural. Els integrants del Consell, el justícia Jaume Ruiz, els jurats Miquel Cornellà i Bertomeu d'Alvado, el síndic Francesc Guilló i la major part dels consellers de la vila prestaren jurament de fidelitat i vassallatge al besar la mà del nou propietari. En el cerimonial participà Juan de Luján, en aquell temps delegat senyorial el qual exercia els oficis de procurador general i batle de les viles d'Elx, Asp i del lloc de Crevillent. Els oficials i consellers d'Elx suplicaren a Diego de Cárdenas que confirmara i prometera guardar els furs, privilegis, usos i bons costums de la vila d'Elx, així com els capítols i llibertats que havien estat conferits pel seu pare. L'avançat major hi va accedir de bon grat i jurà sobre el senyal de la creu i els sants Evangelis que respectaria els furs i privilegis de la vila. Els capitulars li formularen el prec que concedira una amnistia als veïns



Fig. 15. Túmulo de Gutierre de Cárdena i Teresa Enríquez, col·legiata de Torrijos.

de la població, inculpats en delictes de rang menor. Diego de Cárdenas, qui desitjava congratular-se amb els seus nous súbdits, accedí a la súplica. No obstant això, va excloure els delictes d'heretgia, traïció, falsificació de moneda, saltejadors de camins, i crims premeditats.²¹

Després de la defunció de Ferran d'Aragó el 1516, i la instauració al tron de Carles I, Elx sol·licità el retorn a la jurisdicció reialenca tot rebel·lant-se contra Diego de Cárdenas en el context de la guerra de Germanies, i li negà la possessió de la vila i hi fou finalment sotmesa. El seu fill Bernardino de Cárdenas seria nominat primer marquès d'Elx el 1520. El rei Carles I va concedir el títol de duc de Maqueda a Diego de Cárdenas Enríquez el 1529, posicionant d'aquesta manera els Cárdenas en l'alta noblesa espanyola. La voluntat d'alliberar-se del domini senyorial i retornar a la Corona perdurà durant moltes generacions a Elx, oposant resistència a la possessió quan es produïa un relleu en la Senyoria. Els il·licitans litigarien contra la casa ducal durant dos segles, en el denominat plet de reducció, que no es resolldria definitivament fins a l'any 1697, amb una sentència que seria desfavorable per a la vila d'Elx.

BIBLIOGRAFIA

- DE CASTRO CASTRO, M. (1992), *Teresa Enríquez, la loca del Sacramento y Gutierre de Cárdenas*, Instituto de Investigaciones y Estudios Toledanos, Diputación Provincial, Toledo.
- DELGADO AGUDO, A. (2006), «El pleito homenaje de Maqueda en 1483», *Anales Toledanos XLII*, p. 45-80.

²¹ Arxiu Històric Nacional, secció Noblesa, Baena, caixa 338, documents 19-20.



— (2016), *El pleito Homenaje de Torrijos, Alcabón y Gerindote en 1482*, autedición, Torrijos.

GIL FERNÁNDEZ, A. (2006), «De la conquista a la Germanía», *Elche una mirada histórica*, Ajuntament d'Elx, Elx.

IBARRA RUIZ, P., (1982): *Historia de Elche*, ed. facsímil de 1895, Elche.

LONGOBARDO CARRILLO, J. – DE LA PEÑA CARBONERO, J. (1997), *Torrijos, perfiles históricos*, Diputación Provincial de Toledo, Ayuntamiento de Torrijos, Madrid.

— (2001), *Los palacios de Torrijos*, Ayuntamiento de Torrijos, Torrijos.

MACIÀ SERRANO, A. (1978), *Los Reyes y la Corona (El Pleito de Elche)*, Instituto de Estudios Alicantinos, Diputación Provincial de Alicante, Alacant.

MARTÍNEZ ESPAÑOL, G. (2008), «La compra de la villa de Aspe por don Gutierre de Cárdenas (1497-1498)», *La Serranica*, 48, p. 104-110.

PALENCIA HERREJÓN, J. R. (2002), «Estrategia Patrimonial y Jerarquía del Linaje: Los Mayorazgos de la casa ducal de Maqueda en el siglo xv», *Historia, Instituciones y Documentos* 29.

PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, S. (2010), «Movilidad y permanencia en la titularidad de los dominios señoriales de la gobernación de Orihuela a finales de la Edad Media», *Miscelánea Medieval Murciana*, xxxiv, p. 45-53.

— (2011), «Rentas y derechos señoriales de los Cárdenas en sus dominios valencianos del Vinalopó (Elche, Crevillente y Aspe)», *Medievalismo*, 21, p. 225-249.

QUINTANILLA RASO, M. C. (2011), «Consejeros encumbrados. El consejo real y la promoción de la nobleza castellana en el siglo xv», en *e-Spania revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, recurs digital.

VERDÚ BOTELLA, J. V. (2002), «Don Gutierre de Cárdenas y Chacón, señor de Torrijos y Aspe», *La Serranica*, 45, p. 124-126.

VVAA (2003), «Monográfico Año de Gutierre de Cárdenas», *Cañada Real I y II*, Diputación de Toledo, Torrijos.

AGRAÏMENT

Desitge expressar el meu agraïment a Carmina Verdú Cano, cap de l'Arxiu Municipal d'Elx, que ha realitzat l'ardu treball de transcriure les actes de presa de possessió d'Elx i Crevillent i, d'aquesta manera, m'ha facilitat la còpia de la transcripció.